

HERODOTOS A JEHO *DEJINY* ALEBO O VÝZNAME SKÚMANIA MINULOSTI

Michal Habaj

Málo známy Herodotos



5

Herodotove *Dejiny* sú prvým zachovaným historickým dielom európskej literatúry. Dokonca aj slovo „história“ pre cieľavedomý výskum minulosti použil prvýkrát práve Herodotos. Svoju prácu totiž uviedol predhovorom, v ktorom píše, že čitateľovi predkladá výsledky svojho výskumu (po grécky *historiē*). Herodotos sa však nezaoberal pozorovaním minulosti samoúčelne a neskúmal len minulé udalosti; jeho výskum prenikal do oblasti dnešnej geografie, etnológie, sociológie či psychológie. Na minulých udalostiach ukazoval ľudské motivácie, vysvetľoval konanie človeka a fungovanie spoločnosti. Písal teda o minulosti, ale pre svojich súčasníkov, pre vlastnú dobu, a keďže jeho analýzy ľudského správania a spoločnosti platia dodnes, písal aj pre budúcnosť.

Herodotos sa narodil na začiatku 5. storočia vo východnej časti gréckeho sveta v Halikarnase. Podľa niektorých správ mal mať 53 rokov, keď vypukla peloponézska vojna (431).¹ Podľa toho by sa narodil v roku 484/83. Dionysios Halikarnaský poznal podobný údaj, lebo spomína, že Herodotos sa narodil krátko pred perzskými vojnami (De Thuc. 5), čo podporuje aj Plínius Starší, keď píše, že v roku 444 Herodotos prišiel do Thúrií ako muž v strednom veku.²

Gréci žili v celom Stredomorí a Čiernomorí. Herodotos podľa vlastných slov z predhovoru pochádzal z mesta Halikarnas (dnešný Bodrum) na západnom pobreží Malej Ázie, teda z dnešného Turecka. Dnes sa o jeho pôvode nepochybuje, hoci alexandrijský autor Ptolemaios Chennos spochybnil autenticitu predhovoru tvrdením, že ho nenapísal Herodotos, ale jeho milenec a dedič Plesirrhús z Tesálie.³ Ide však o tak ojedinelú a neskorú správu, že ju ťažko považovať za relevantnú. Herodotov halikarnaský pôvod navyše potvrdzuje lexikón byzantskej vzdelanosti *Suda*.⁴

Halikarnas sa nachádzal na rozhraní gréckeho a kárskeho sveta a zrejme aj Herodotova rodina patrila medzi tie etnicky zmiešané, čo by tiež čiastočne vysvetľovalo, že na rozdiel

¹ Aul. Gel. 15.23.

² Plin. NH 12.18.

³ Phot. Bibl. 190.

⁴ *Suda*, s. v. Herodotos.

od iných gréckych autorov dokázal Herodotos oceniť inakosť a vyzdvihnúť aj negrécke populácie. Zo *Sudy* sa tiež o historikovi dozvedáme, že sa postavil proti halikarnaskému tyranovi Lygdamisovi a bol nútený presťahovať sa na Samos. Neskôr sa do rodného mesta vrátil a prispel k tyranovmu pádu. No v Halikarnase aj tak nezostarol, lebo mesto musel opustiť aj druhýkrát, tentoraz pre spory so spoluobčanmi. Podrobnosti o udalostiach v Halikarnase chýbajú, dozvedáme sa však, že Herodotos našiel útočisko v Itálii, kde sa spoločne s ďalšími zúčastnil na založení mesta Thúrie. Mesto naprojektovali Aténčania v druhej polovici štyridsiatych rokov 5. storočia pred Kr. v južnej Itálii. *Suda* sa končí správou, podľa ktorej Herodota pochovali na agore v Thúriách, prípadne v macedónskej Pelle. Vzhľadom na to, že Herodotos strávil časť života v Thúriách a možno tam aj zomrel, považovali ho Aristoteles a niektorí ďalší autori za Thúrijčana a variant „Herodotos z Thúrií“ sa objavoval zrejme aj v niektorých starovekých rukopisoch.

Pod inými heslami v *Sude* nájdeme informáciu, že Lygdamis dal popraviť Herodotovho strýka či bratranca Panyassisa. Ten bol básnikom a veľtcom, a po jeho smrti strávil Herodotos nejaký čas na macedónskom dvore v Pelle. Tradícia zachytená v lexikóne sa tiež dotýka Herodotovho stretnutia s mladším súčasníkom a neskorším veľkým historikom Thukydidom. Mladší z mužov sa mal dokonca pri výklade Herodotových *Dejín* rozplakať. Herodotos sa s Thukydidom mohol stretnúť a Thukydides bezpochyby poznal Herodotovo dielo a možno aj Herodotos časť Thukydidovho, ale predstava o dojatom Thukydidovi pôsobí do značnej miery ako fantázia neskorších autorov, ktorí chceli zatraktívniť predstavu o stretnutí dvoch najslávnejších antických historikov. Za isté nemôžeme nakoniec považovať ani správy o Herodotovom odpore voči Lygdamisovi či jeho príbuzenstve s Panyassisom. Herodotovo dielo presakuje kritikou autokratov, takže neskorší autori sa možno len Herodota snažili spojiť s odporom voči tyranovi. V prípade Panyassisa zasa ide o básnika a autora, takže spojenie dvoch spisovateľov pôsobí vierohodne a môže byť len neskoršou logickou dedukciou.

Ak však správy zo *Sudy* odrážajú Herodotove skutočné osudy a historik musel odísť z rodnej obce najskôr pre boj s tyranom a neskôr pre závisť či spory so spoluobčanmi, dokážeme ľahšie pochopiť, prečo Herodotos vo svojej práci tak tvrdo posudzuje nielen tyranov, ale kriticky hodnotí aj demokraciu.

Okrem politického života v Halikarnase formovali Herodotovo dielo jeho cesty. Pre svoje nútené odchody z rodnej obce strávil nejaký čas v Aténach, kde získal priaznivcov a priateľov, ako bol napríklad dramatik Sofokles. Vzájomne sa ovplyvňovali a Sofokles mu k 55. narodeninám venoval i krátky epigram. Herodota však za jeho prednášky z dejín nejakou formou oficiálne ocenili v roku 445/4 aj samotní Aténčania.

Z čítania *Dejín* tiež vyplýva, že historik precestoval celé Grécko. Dobré poznal Delfy, Olympiu, navštívil Spartu či Orchomenos v Boiótii. Tébania a Korinfania mu podľa niektorých správ odmietli platiť za jeho prednášky a Tébania mu zamietli aj kontakt s mládežou. Určite navštívil niektoré ostrovy ako Samos či Délos. Poznal južnú Itáliu, kde sa spolupodieľal na zakladaní Thúrií. Sám prezrádza, že navštívil Egypt, Týros, Arábiu. Okrem toho zrejme videl časti Trácie a Čiernomoria. Spomína, že videl aj Mezopotámiu, ale jeho opis Babylona svedčí skôr o opaku. Napriek tomu, že precestoval časť Predného východu a Grécka, niektoré slávne bojiská zrejme osobne nevidel. Asi najslávnejšieho omylu sa dopustil pri opise Termopýl, keď priesmyk situuje zo severu na juh (7.176), hoci Termopyly sa tiahnu zo západu na východ.

Cestovanie prinieslo Herodotovi zdroj poznatkov. V *Dejinách* tak nachádzame, čo sám videl alebo počul, prípadne čo sa dočítal od iných autorov. Keďže sám neovládal cudzie jazyky, používal prekladateľov. Nájst tlmočníka nebolo pre Gréka v Stredomorí zložité, keďže grécki remeselníci a žoldnieri boli roztrúsení po celom Prednom východe. Gréci v tých časoch obývali pobrežie v dĺžke 50-tisíc kilometrov a tvorili snád' až 4 percentá svetovej populácie. Herodotos sa tak dohovoriť vo väčšine Stredomoria a jeho putovanie pripomína iných intelektuálov jeho čias. Podobné cesty sám pričíta v *Dejinách* mudrcom, ako boli Lykurgos či Solón. Herodotos v *Dejinách* pripomína hlavne Aténčana Solóna prichádzajúceho na lýdsky dvor, kde poučá lýdskeho kráľa Kroisa o limitoch ľudských možností. (1.29 – 32).

Počas ciest po Grécku sa Herodotos živil prednášaním *Dejín* a mal v tom zjavne veľký úspech, lebo počas konania olympijských hier priťahoval väčšiu pozornosť ako pretekári. V istej chvíli života začal svoje dielo spisovať. Prednášal a možno napísal aj viac textu, ako sa nám zachovalo. Vo výslednej podobe dielo zachytáva vzrast Perzskej ríše a vojny s Grékmi. Presahuje však za hranicu udalostí, ktoré sa končia rokom 479 pred Kr. a bádatelia boli schopní rozoznať v jeho rozprávaní udalosti, ktoré sa odohrali aj v priebehu 5. storočia pred Kr. *Dejiny* písal počas najrozsiahlejšej vojny gréckych dejín, takzvanej peloponézskej vojny, ktorú medzi sebou viedli Sparta a Atény. Herodotovo rozprávanie tak predstavuje vojnové dielo a Herodotos v ňom na udalostiach starších dejín prenesene poukázal i na dobové problémy a vlastnú mienku o vojne, imperializme, autoritárstve či demokracii. Konečné dielo asi neskôr rozdelili na deväť kníh pomenovaných podľa múz v alexandrijskej knižnici.

Zostáva však záhadou, kedy Herodotos svoje dielo dopísal. Určite žil ešte na začiatku peloponézskej vojny, lebo v *Dejinách* výslovne spomína smrť spartských vyslancov (7.137). Spartania ich poslali v roku 429 pred Kr. do Perzie, aby dohodli spojenectvo s kráľom, no muži sa dostali do rúk Aténčanom a boli v Aténach popravení. Herodotos sa zrejme dožil aj konca prvej časti peloponézskej vojny, ktorá sa označuje ako archidamova vojna (431 – 421 pred Kr.), lebo o vojne medzi Aténčanmi a Spartanmi hovorí v jednej poznámke ako o skončenej udalosti. V práci zároveň zdôrazňuje význam spojenectva Atén a Sparty, a až naliehavo poukazuje na dôležitosť mieru pre Grécko, z čoho by sa dalo predpokladať, že mohol zažiť aj začiatok poslednej fázy peloponézskej vojny, takzvanej dekelejskej vojny (413 – 404 pred Kr.), keď Sparta opätovne vyhlásila Aténam vojnu.

Herodotove *Dejiny* prežili dodnes, hoci už v staroveku to nemali vôbec jednoduché. Keďže Herodotos opísal niektoré z gréckych obcí ako Téby či Korint nesmierne kriticky, našli si *Dejiny* mnohých nepriateľov. Už Thukydidés umenšoval ich význam, aby zdôraznil veľkosť a novosť vlastnej práce a neskoršie generácie nepochopili Herodotovo narábanie s mýtmi a faktmi, a historika nazývali klamárom. Napriek tomu pôsobilo jeho rozprávanie o boji Grékov za slobodu dostatočne heroicky na to, aby uchovalo *Dejiny* aj pre nasledujúce generácie. Svojím analytickým myslením a schopnosťou podať príbehy nesmierne sugestívne a zaujímavo si *Dejiny* získali čitateľov aj v Ríme a práve rímsky rečník Cicero nazval Herodota slávnym pomenovaním „otec histórie“ (Cic. Leg. 1.1.5). V gréckom prostredí prežili *Dejiny* až do renesancie a v 15. storočí ožili ich príbehy aj na západe, kde Herodotovo podanie formovalo predstavu o gréckej antike, protikladnosti Európy a Ázie, význame slobody a slabinách autokracie, ale tiež o nevyhnutnosti imperializmu či vojny, ktoré tvoria súčasť ľudského konania a reakcií.



*Toto je rozprávanie Herodota z Halikarnasu o dejinách,
aby časom neupadlo do zabudnutia to, čo ľudia vykonali,
aby sa zachovala sláva veľkých a podivuhodných činov,
ktoré dokázali jednak Gréci, jednak barbari, ako aj o tom,
prečo Gréci a barbari viedli medzi sebou vojny.*

KLEIO

Starý spor medzi Áziou a Európou



1 Perzskí historici tvrdia, že pôvodcami rozbrojov boli Feničania. Keď sa vrah presťahovali od Červeného mora k Stredozemnému a usadili sa na tom území, ktoré ešte aj teraz obývajú, hneď odtiaľ podnikali ďaleké námorné plavby, rozvážali egyptský a asýrsky tovar a navštívili okrem mnohých iných krajín aj Argos. V tých časoch vynikal Argos nad všetkými mestami v celej oblasti, ktorá sa teraz nazýva Grécko. Feničania teda prišli do tohto mesta a povykľadali svoj tovar na predaj. A keď na piaty alebo šiesty deň po príchode mali už takmer všetok tovar vypredaný, prišlo vrah na breh mnoho žien a medzi nimi aj dcéra kráľa Inacha menom Io, ako uvádzajú aj Gréci. Ženy sa zastavili pri zadnej časti lode a kupovali si veci, ktoré sa im páčili. A tu sa Feničania dohodli na prepädli ich. Zatiaľ čo väčšina žien vrah utiekla, Io spolu s niekoľkými inými chytili, privliekli ich na loď a odplavili sa do Egypta.

2 Takto sa Io (ako tvrdia Peržania, ale nie Gréci) dostala do Egypta a spomínaná udalosť bola vrah prvým dôvodom na vzájomné príkoria. Neskôr to vrah boli niektorí z Grékov (ich mená nevedia Peržania uviesť), pravdepodobne Kréťania, ktorí pristáli pri Týrose vo Fenícii a uniesli kráľovskú dcéru Európu. Takto sa vrah Feničanom odplatili. Potom sa vrah Gréci stali pôvodcami ďalšej krivdy. Priplávali totiž na vojnovnej lodi do Aie v Kolchide a k rieke Fasis, a keď dosiahli svoj cieľ, pre ktorý tam prišli, uniesli kráľovskú dcéru Medeiu. Nato vrah poslal kolchidský kráľ do Grécka posla, aby žiadal zadosťučinenie za únos a aby

1 *od Červeného mora* – pod týmto pojmom má Herodotos na mysli nielen terajšie Červené more, ale aj časť Indického oceánu vrátane Perzského zálivu.

dcéra kráľa Inacha menom Io – Io bola dcéra najstaršieho mýtického kráľa v Argose na Peloponéze. Io v Egypte porodila Diovi syna Epafa a bola uctievaná ako Isis.

2 *Kréťania, ktorí pristáli pri Týrose* – Kréťania už okolo r. 1200 p. n. l. prišli na pobrežie Levanty, kde založili niektoré sídliská.

kráľovskú dcéru Európu – Európa bola dcéra kráľa Agenora v Týrose vo Fenícii, ktorú uniesol Zeus v podobe býka na Krétu. Na kráľov príkaz ju hľadal jej brat Kadmos. Európa porodila Diovi Minoa, Radamanta a Sarpedóna.

Priplávali... do Aie v Kolchide a k rieke Fasis – ide o výpravu Argonautov, ktorí sa plavili po zlaté rúno. Rieka Fasis pri západnom svahu Kaukazu znamenala v staroveku pre Grékov hranicu známeho sveta.

kráľovskú dcéru Medeiu – Medea bola dcéra kráľa Aieta v Kolchide, ktorú Iason uniesol do Grécka, keď sa s jej pomocou zmocnil zlatého rúna.

mu vydali dcéru nazad. Gréci mu vraj odpovedali, že ani Aziati im nedali zadostučinenie za únos Argejčanky Io, a preto mu vraj ani oni nijaké zadostučinenie nedajú.

3 Peržania hovoria, že v druhej generácii chcel vraj Alexandros, syn Priamov, ktorý o týchto udalostiach počul, únosom získať manželku z Grécka. Bol presvedčený, že za ňu nebude musieť dať náhradu, keďže ani Gréci vtedy nijakú neposkytli. Keď potom uniesol Helenu, rozhodli sa Gréci najprv poslať poslov, ktorí žiadali späť Helenu a aj pokutu za únos. Keď poslovia vystúpili s takouto požiadavkou, Trójania im vyčítali únos Medey, za ktorú im nedali nijakú náhradu a Medeu im nevydali, a teraz sa opovažujú žiadať zadostučinenie od druhých.

4 Až do tých čias išlo len o vzájomné únosy, potom sa však Gréci skutočne veľmi previnili, lebo sa vypravili s vojskom do Ázie skôr ako Peržania do Európy. Peržania vraj pokladajú odvádzanie žien za činy nespravodlivé, ale usilovať sa za únosy pomstiť je podľa nich nerozumné; naopak, rozumní ľudia si unesené ženy vôbec nevšímajú, lebo by sa ich únos iste neuskutočnil, keby to vraj samy nechceli. Peržania hovoria, že oni sa vôbec nestarali o ženy unesené z Ázie, zatiaľ čo Gréci pre jednu Lakedaimónčanku zorganizovali veľkú výpravu, prišli do Ázie a zničili ríšu Priama. Od tých čias sa vraj Peržania pozerali na Grékov ako na svojich nepriateľov. Peržania si robia nárok na Áziu a na barbarské národy v Ázii, Európa a Grécko je v ich očiach cudzí svet.

5 Peržania tvrdia, že sa to vraj stalo takto a dobytie Tróje pokladajú za začiatok nepriateľstva voči Grékom.

Pokiaľ ide o Io, Feničania majú iný názor ako Peržania. Tvrdia, že ju neuniesli do Egypta násilím, ale sa vraj v Argose spustila s kapitánom lode a keď zistila, že je ťarchavá, z hanby pred rodičmi dobrovoľne odplávala s Feničanmi, aby sa na to neprišlo.

Tak to uvádzajú Peržania a Feničania. Ja sa však nebudem púšťať do rozhodovania, či sa spomínaná udalosť skutočne stala takto alebo inak. Chcem sa radšej zmieniť o mužovi, o ktorom s istotou viem, že prvý nepriateľsky vystúpil proti Grékom, a potom budem pokračovať vo svojom rozprávaní, pričom preberiem osudy malých i veľkých miest. Mnohé mestá totiž, ktoré boli kedysi veľké, stali sa malými a mnohé, za mojich čias veľké, boli predtým malé. Keďže viem, že ľudské šťastie je vrtkavé, zmienim sa rovnako o oboch typoch miest.

Maloázijskí Gréci a Lýdi

Najstaršie lýdske dejiny, Kandaules a Gyges

6 Kroisos, pôvodom Lýd, syn Alyatta, vládol nad národmi žijúcimi západne od rieky Halys, ktorá tečie medzi Sýriou a Paflagóniou od juhu a na severe sa vlieva do Čierneho

3 *Alexandros, syn Priamov* – známy pod menom Paris; únosom Heleny zapríčinil trójsku vojnu.

4 *do Ázie* – pôvod mena tohto svetadielu nepoznáme. U Grékov ho po prvý raz používa básnik Aischylos.

5 *dobytie Tróje* – hradisko s mestom na západnom pobreží Malej Ázie ležalo na pahorku dnes nazvanom Hisarlik asi 4 km od pobrežia Helespontu.

6 *medzi Sýriou a Paflagóniou* – pod Sýriou sa nejednotne označovalo územie rozkladajúce sa v Prednej Ázii medzi Eufratom na východe a Stredozemným morom na západe; nekryje sa teda s dnešnou Sýriou.

mora. Podľa toho, čo viem, bol Kroisos prvý barbar, ktorý si podrobil niektorých Grékov a tí mu odvádzali poplatky, iných si získal za priateľov. Podrobil si Iónov, Aiolov a Dórov v Malej Ázii, zatiaľ čo priateľstvo uzavrel s Lakedaimónčanmi. Pred Kroisovou vládou boli všetci Gréci slobodní, lebo vpád Kimerijcov, ktorí sa ešte pred Kroisom dostali do Iónie, nevedel k trvalému podrobeniu tamjších miest, bol to len prechodný lúpežný nájazd.

7 Vláda nad Lýdmi, ktorá až dovtedy patrila Heraklovcom, prešla na rod Kroisov, na takzvaných Mermnadovcov, nasledujúcim spôsobom. Kandaules, ktorého Gréci nazývajú Myrsilos, potomok Heraklovho syna Alkaia, bol vládcom v Sardách. Agrón, syn Ninov, vnuk Belov, pravnuk Alkaiov, bol prvým kráľom z Heraklovho rodu v Sardách, a Kandaules, syn Myrsov, posledným. Králi, ktorí v tejto krajine vládli pred Agrónom, boli potomkami Lýda, syna Atysovho, po ktorom dostal meno celý lýdsky národ, predtým nazývaný Meiovia. Po týchto Lýdových potomkoch sa dostali k moci na základe božskej veštby Heraklovi, ktorí pochádzali od Iardanovej otrokyne a od Herakla. Heraklovci vládli dvadsaťdva generácií, plných päťstopäť rokov, keď syn preberal vždy vládu od otca až po Kandaula, syna Myrsovho.

8 Tento Kandaules bol veľmi zaľúbený do svojej manželky a považoval ju za najkrajšiu ženu na svete. Medzi jeho telesnými strážcami sa nachádzal istý Gyges, syn Daskylov, ktorého si veľmi obľúbil. Gygovi sa Kandaules zdôveroval s najdôležitejšími vecami, preto pred ním nesmierne vychvaľoval aj krásu svojej ženy. Po nejakom čase, keď Kandaula malo stihnúť nešťastie, povedal Gygovi toto:

„Gyges, zdá sa mi, že neveríš tomu, čo hovorím o kráse svojej ženy, ale keďže väčšmi veríme očiam ako ušiam, uvidíš ju tak, ako ju bohovia stvorili.“

Tu Gyges hlasito vykrikol a povedal:

„Pane, čo to hovoríš? Ja mám vidieť svoju paniu obnaženú? Žena, zbliekajúc si šaty, zblieka aj stud. Dávno už prišli ľudia na pravidlá slušnosti a z nich sa treba poučiť; jedno z týchto pravidiel vraví, že sa nikto nemá pozeráť na to, na čo sa pozeráť nepatrí. Verím, že tvoja žena je najkrajšia zo všetkých žien, prosím ťa však, aby si odo mňa nežiadal, čo sa nepatrí.“

9 Týmito slovami sa Gyges bránil, lebo mal strach, že mu z toho môže vzísť nejaké nešťastie. Kandaules mu však odpovedal:

„Len odvahu, Gyges. Buď bez obáv, nehovorím ti to preto, aby som ťa skúšal a neboj sa ani mojej ženy, že by ti azda spôsobila nejakú pohromu. Zariadim všetko hneď na začiatku tak, aby nezbadala, že si ju videl obnaženú. Postavím ťa za pootvorené dvere našej spálne. Hneď po mne príde na lôžko aj moja žena. Blízko vchodu stojí kreslo, na ktoré bude pri

v Malej Ázii – Herodotos túto oblasť nazýva buď len Ázia, alebo dolná časť Ázie.

vpád Kimerijcov – príslušníkov polokočovných kmeňov zo severného Čiernomoria, ktorí v r. 652 p. n. l. dobyli Sardy, neskôr ich však porazili Lýdi.

7 *na takzvaných Mermnadovcov* – bol to vládnucci rod u Lýdov, počínajúc Gygom, ktorý odvodzoval svoj pôvod od inak neznámeho Mermnada. Lýdov pokladal Herodotos za predkov Etruskov.

potomok Heraklovho syna Alkaia – Herodotos je jediný spisovateľ, ktorý uvádza Alkaia ako Heraklovho syna.

pochádzali od Iardanovej otrokyne – volala sa Omfale a podľa iných autorov bola dcérou kráľa Iardana. *Heraklovci vládli dvadsaťdva generácií* – čo by znamenalo 733 rokov, ak rátame na sto rokov tri generácie, ale nie 505 rokov. Z toho je zrejmé, že králi nenasledovali bezprostredne za sebou. Herodotova genealógia lýdskych kráľov je mýtická a vznikla u maloázijských Grékov.

